

Филип Ивановић
 Филозофски факултет
 Норвешки универзитет за науку и технологију
 Трондахјам

Знање и традиција код Климента Александријског

Апстракт Један од најважнијих представника Александријске школе, Климент Александријски (живио од око 150. до 215. године нове ере), аутор је чувене трилогије коју чине дјела Протрептик, Педагог и Стромме, која одговарају трима етапама дјеловања Логоса, који преобраћа незнабошце у праву вјеру, лијечи душу од страсти и уздиже је до методичког и интелектуалног живота духовног усавршења. Логос тако дјелује кроз подстицање, обучавање и подучавање. Себе Климент сматра чуварем апостолског предања (традиције) и узима у задатак да то предање, чији су садржај космолошка и теолошка знања, сачува од заборава за будућа покољења. С тим циљем на уму, Александринац говори о односу паганске философије и хришћанства, о алегориском тумачењу Светог писма, о потреби скривања и откривања знања, које, да би се правилно разумјело, мора бити тумачено традицијом. Намјера овог кратког разматрања је да укаже на те појмове и њихове везе на начин на који их Климент види.

Кључне ријечи Климент Александријски, знање, традиција, алегија, гностик, хришћанство, философија

264

У културном миљеу античкога друштва, у коме писменост није била на завидном нивоу, усмена традиција имала је суштинску важност у комуникацији.¹ Преко ње су се преносиле идеје и одржавало колективно памћење. С друге стране, та иста усмена традиција омогућавала је да оно што се путем ње преноси буде повјерљиво, резервисано само за оне којима је предато и на тај начин сачувано од могућих злоупотреба или погрешних тумачења. Тако је усмена традиција у антици добила двоструку улогу – откривања и, истовремено, скривања. Знање, преношено тим путем, остајало је у уском кругу одабраних, чији су предводници били „господари истине“, а који су то знање преносили тачно одређеној публици и на одређени начин (Stroumsa 2005: 27). Овакав пут преношења знања је ипак био прије ријеткост неголи правило, но, у сваком случају, није био стран ни питагорејцима, ни Платону (Πλάτων), па ни новоплатоничарима, као нпр. Плотину (Πλωτῖνος) који је, према Порфиријевим

¹ Рад је првобитно представљен на научном скупу „Наука и традиција“ одржаном 18. и 19. маја 2012. године у организацији Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву.

(Πορφύριος) ријечима, чувао тајновитост учења Амонија Сакаса (Ἀμμώνιος Σακκάς).

С обзиром на овакво стање писмености античкога свијета, те на неопходност, а и погодност, усменога предања, није ни чудо што је оно заузело битно мјесто и у раном хришћанству. Један од оних који је, по сопственим ријечима, разумио богатство тога учења, али и осјетио опасност да би оно могло бити изгубљено, је чувени представник Александријске школе, Климент Александријски (Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς). Његова посебна интересантност лежи не само у чињеници да су његова дјела драгоцјен извор за изучавање раног периода хришћанства, већ и у томе што је, као врстан интелектуалац, успио да на посебан начин доведе у везу философију и теологију, те да успостави прелаз од античке паганске културе до новооткривене хришћанске вјере. Тај прелаз је у исто вријеме био и тачка састајања и тачка раздвајања двије религије и два погледа на свијет. У том свјетлу треба и разумјети значај знања и традиције, као сусрета онога што је тек откривено и онога што је из прошлости наслијеђено. Тога је био свјестан и Климент, па ова два појма, знање (γνῶσις) и предање (παράδοσις), заузимају битно мјесто у његовим списима, нарочито у *Стромама*, које ће и бити главни извор на који се овај рад ослања. У даљем тексту размотрићемо шта заиста Александринац под тим појмовима подразумева и то тако што ћемо прво видјети разлоге из којих он уопште и одлучује да иза себе остави писани траг, затим какав је његов однос према сопственој традицији, која је спој антике и хришћанства, философије и теологије, и на крају, шта читалац, односно ученик, може из тога да научи.

265

Разлог да се лати пера и запише одређене доктрине, Климент види у усавршењу хришћанина, у његовом духовном уздицању до мистичког искуства сједињења с вјечним Логосом. Логос се, према нашем аутору, открива у три фазе које одговарају нивоу духовног успеха који хришћанин постиже: „Жарко желећи да нас поступно усаврши до спасења (...), све-добри Логос нам показује свој лијепи поредак, који прво подстиче (προτρέπτων), затим обучава (παιδαγωγῶν) и, коначно, подучава (ἐκδιδάσκων)“ (*Paid.*, I.3.3). У првом случају, Логос преобраћа незнабошце у праву вјеру; у другом, лијечи душу од страсти, и на крају, подучава душу да се уздигне до методичког и интелектуалног живота² духовног усавршења. Може се лако

² μεθoδικός καὶ ἐπιστημονικός βίος.

закључити да ове три фазе у ствари одговарају трима главним дјелима која је Климент написао – *Протрeптикос*, *Педагогос*, и *Стромата* (Itter 2009: 35–39). А зашто Климент уопште пише било шта, говори нам он сâм у једном другом дјелу, *Eclogae Propheticae*:

Сада, стари (πρεσβύτεροι) нису писали, јер нити су жељели да вријеме, посвећено ономе што су предали (παράδοσεως) у виду подучавања, троше на додатну пажњу нечему што би било написано, нити су губили вријеме на разматрање онога што би о писању требало рећи. Можда су били убијеђени да улога састављања/композиције (συντακτικὸν) и област подучавања (διδασκαλικὸν) не припадају истом калупу ума, те су то уступили онима који за то имају природне склоности. Јер, када се говори, говор тече неповјерено и плахо, те се може тек летимице ухватити. Али оно што читаоци увијек могу да провјере, оно што је подвргнуто строгом испитивању, то се сматра вриједним великога труда и представља, такорећи, писану потврду усмене обуке и гласа ношеног потомству путем писаног састава. Јер оно што је повјерено старима, говор у писаној форми, користи пишчеву помоћ да се преда онима који ће то читати. Као што магнет одбија друге материје, а привлачи само метал, тако и књиге, иако их многи читају, привлаче само оне који су способни да их разумију (*Ecl.*, XXVII.1–5).

266

Клименту у овом пасусу говори бар три битне чињенице. Прво, објашњава однос писања и подучавања (усменог предања) и разлог због кога његови претходници нису много писали, а због чега он осјећа потребним да се то уради; друго, говори нам да он заправо себе сматра једним од оних „који за то имају природне склоности“, и треће, износи своје схватање о томе како књиге чувају тајновитост учења која су у њима изложена, јер ће их можда многи прочитати, али ће их само одабрани заиста и разумјети. Сличну идеју Климент понавља и у првој *Строми*: „Обојица [и говорник и слушалац] морају да провјере сами себе: овај први, да ли је достојан да говори и да иза себе остави писани траг, а овај други, да ли је у правом стању да чује и да чита“ (*Strom.*, I.1.5). Ово су заправо и разлози које Климент сматра довољним за писање, а које објашњава још једном у почетним пасусима прве *Строме*, гдје каже:

Овај мој писани рад није умјешно састављен за излагање, већ су моја сјећања ускладиштена против старости, као лијек против забравности, као истинска слика и приказ оних енергичних и живих разговора које сам био привилегован да чујем од благословених и заиста изванредних људи (...) Дакле, чувајући предање блажених учења која су дошла директно од апостола Петра, Јакова, Јована и Павла (...), они су дошли Божијом вољом до нас да би похранили то предачко и апостолско сјеме. И не

мислим бити одушевљен овом чашћу, осим у смислу очувања истине, онакве каквом су је они предали. Јер ова ће скица бити, мислим, пријатна души која жели да не побјегне од благословенога предања. (*Strom.*, I.1.11–I.12.1)

Из овога, дакле, видимо да се Климент не сматра само погодним за писање, већ види себе и као чувара апостолскога предања. Предмет овога предања представљају, по Клименту, теолошко и космолошко знање (*γνώσις*), односно метод алегоријскога тумачења у циљу откривања ових учења у Старом и Новом Завјету (Lilla 1971: 155). Ово знање, међутим, не смије бити саопштено у отвореној и јасној форми, јер би могло бити погрешно схваћено или, чак, злоупотријебљено. Како пише Жан Данијелу (Jean Daniélou), тајно предање, саопштавано усменим путем само одабраним хришћанима, представљало је „настављање, унутар хришћанског свијета, Јудејског езотерицизма које је постојало у апостолска времена“ и тичало се тајни небеског свијета.³ Стога Климент одлучује да понешто и сакрије, понешто да отворено каже, а да за неке ствари понуди само назнаке, наговјештаје, тако да ће његово дјело „говорити непримјетно, показиваће тајно и доказивати тихо“. Његов је циљ да наведе учења познатих секти (школа) и да им супротстави „све оно што треба да је засновано на најдубљој контемплацији знања, које ће нам се приказати, како будемо напредовали према познатом и поштованом канону предања, од постанка свијета“ (*Strom.*, I.1.15). Синтагма „познати и поштовани канон предања“⁴ говори о Климентовом схватању предања, које је канон од постанка свијета⁵ и представља увод у истинско знање, рашчишћава пут до њега и припрема наше уши за предање правога знања, пошто „постоје и тајне прије других тајни“ (*Strom.*, I.1.15).

267

Предање о коме Климент говори није само апостолско, већ је, по његовом убјеђењу, оно дошло од самога Христа који је одређена своја учења пренио апостолима, јер

3 Тачније, тежило се довођењу у везу тајне Христове смрти и његовога васкрсења с тајнама небеског свијета: „Le contenu de cette tradition secrète concerne les secrets du monde céleste, qui était déjà dans le judaïsme l'objet d'un savoir réservé. Cette tradition secrète n'est donc à aucun degré relative à l'essence du message apostolique, qui est le Christ mort et ressuscité. Mais elle correspond à une explicitation de ce mystère dans sa relation avec le monde céleste. Les Apôtres pensaient que cette explicitation ne relevait pas de l'enseignement commun, mais d'une initiation plus poussée, de caractère oral.“ (Daniélou 1962: 214)

4 κατὰ τὸν εὐκλεῆ καὶ σεμνὸν τῆς παραδόσεως κανόνα.

5 ἀπὸ τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως.

Ако тврдимо да је Исус Мудрост, и да се Његово дјело показало у пророцима, преко којих се гностичко предање може научити (јер је Он сâм учио апостоле кад је био присутан), онда слиједи да мудрост је γνῶσις, као знање и разумијевање ствари садашњих, будућих и прошлих, дакле, знање које је сигурно и поуздано, јер га је дао и открио Син Божији. (*Strom.*, VI.7.61)

А γνῶσις је, на крају, оно што је, преношењем, дошло до неколицине, као саопштено у неписаном облику од апостола (*Strom.*, VI.7.61). Да је знање тајно и неписано, Климент потврђује у неколико пасуса, као на примјер:

Писмо чува свој смисао скривеним из неколико разлога: прво, да бисмо били изложени трагању и сталном бдењу над открићем спасоносних ријечи, друго, јер није пригодно да сви разумију (...) зато су свете тајне скривене у параблама и чуване за одабране људе и оне који су, долазећи од вјере, примљени у γνῶσις. (*Strom.*, VI.15.126)

268

Или:

Пошто истина не припада свима, она се чува скривена на неколико начина: освјетљава само оне људе који су уведени у γνῶσις, односно оне који, покренути љубављу, трагају за њом. (*Strom.*, VI.15.129)

С обзиром на скривени карактер γνῶσις-а, не изненађује то што Климент та учења често назива тајнама (μυστήρια), а њихово изучавање и разумијевање означава као процес иницијације (μυσθεῖσθαι), док оне који су то знање достигли зове μύσται.⁶ У служби откривања и истовременог скривања ових тајни није само садржај Климентовога дјела, већ и сама композиција и стил *Строма*. Александријски учитељ и сâм признаје да ће *Строме* садржати истину упетљану у догме философије, односно да ће она бити прекривена и скривена као орах у љусци, јер „пригодно је да сјеме истине буде сачувано за земљораднике вјере,⁷ а не за друге“ (*Strom.*, I.1.18). Из овога разлога се *Строме* често доимају као несистематично дјело, које понекад више подсећа на ток свијести, него на философско-теолошки спис. Међутим, оваква врста композиције не само да чува истину од оних који би је оскрнавили, већ и представља својеврсну тешкоћу, која, како Климент тврди, уколико се савлада, пружа читаоцу још веће задовољство (*Strom.*, V.9.56).

⁶ О овоме детаљно у Lilla 1971: 144–148.

⁷ τῆς πίστεως γεωργούς.

С друге стране, његов еклектички ентузијазам чини да се Климент не може сврстати ни у једну философску струју, а често ће на бројна питања понудити мноштво одговора од којих је тешко изабрати онај прави. Стога је оправдан суд Ерика Озборна (Eric Osborn) да је боље рећи за Климента да је „мултисистематичан“, него да је несистематичан (Osborn 1957: 9). На читаоцу, односно ученику, у ствари је да изабере прави одговор, јер се лутањем кроз апстрактне идеје хармонизује наоко диспаратан материјал, а таква дисциплина, како пише Ендрју Итер (Andrew Itter), повећава видокруг ума који почиње да усваја пуноћу философске спекулације (Itter 2004: 194). У овом смислу открива се Климентов педагошки план у коме он себе види као гностичког учитеља, педагога, чији је циљ да се обрати што широј публици, али и да постави тешке изазове пред своје ученике. Стога и бира жанр који бира, а који му омогућава да у исто вријеме и скрива и открива, користећи притом дословни и симболички ниво Светог писма, уз помоћ којег један исти текст може истовремено да подучава ученике на различитим нивоима. Симболизам такође штити од исмијавања и скрнављења, те представља истину у једној још импресивнијој форми. Један симбол може да изрази више идеја и више ствари, те тако Климент упућује на значај компликованих скривених веза између идеја и ствари, које свједоче једну нову синтезу која наглашава разноликост и мноштво у јединству, а за чије је тумачење и правилно разумијевање неопходно усмено предање (Osborn 1957: 10).

269

Гностички учитељ мора да сакрије „дубине знања“ од оних који још увијек нису способни да их разумију. Ово постаје јасније у петој *Строми*, када Александринац тумачи дио Изласка (21.33–34) у коме се прописује: „ако ко открије јаму или је ископа а не покрије, па упадне во или магарац, да накнади господар од јаме и плати новцем господару њиховом“. Иза ових дословних ријечи, Климент види слику гностичког учитеља:

Из страха да би неки од ових [простих вјерника], сусрећући γῶσις којем га подучаваш и не могавши да разумије истину, могао да погрешно разумије и да отпадне, Свето Писмо учи да треба бити опрезан како се ријеч користи. Оне који су ирационални у свом приступу оградни од извора који лежи дубоко, али понуди пиће онима који су жедни истине. Упражњавај скривање, дакле, према онима који нису у могућности да приме „дубине γῶσις-а“, и покриј јаму. Каже се да ће власник јаме, тј. Гностик, сâм платити казну, јер се други саплео или се удавио, обузет величином ријечи, будући да је још био танкога разумијевања.

Гностик ће бити крив што је раднога човјека довео у поље контемплације и тако учинио да овај напусти своју безбрижну вјеру. (*Strom.*, V.8.54)

Климент овдје показује своје схватање огромне одговорности гностичкога учитеља, који, ако не спроводи пажљиво свој педагошки план, може довести до тога да неки од његових ученика изгуби вјеру, тј. да се удави. У том случају би он сам, као и власник јаме, морао да плати казну. Стога, прави учитељ никад неће скривати истину или лагати из зависти или личног интереса или страха од критике, већ једино ако је то педагошки оправдано.⁸ Видимо, дакле, да скривање знања има функцију одбране од злоупотребе, али и заштите оних који том знању још нису дорасли, па би га могли погрешно схватити и отићи на погрешан пут, јер

270

предање није објављено само за онога који опажа величину ријечи, па је потребно, дакле, да се у тајну скрије изговорена мудрост, коју је Син Божији учио (...). И сад се бојим, као што се каже, да бацам „бисера својих пред свиње да их не погазе ногама својим, и окренувши се не растргну вас“, јер је заиста тешко показати пречисте и прејасне ријечи које одсликавају праву свјетлост, свињоликим и необученим ушима. (*Strom.*, I.12.55)

Колико је педагошка активност значајна за правога гностика, посвједочиће Климент ријечима: „Наш се философ држи три ствари: прво контемплација, друго извршавање заповијести и треће обучавање добрих људи. Кад се ове три ствари поклопе, онда оне чине потпуног Гностика. Али ако било која од ових недостаје, онда је знање непотпуно.“ (*Strom.*, II.10.46) Изгледа да из овог разлога Климент и пише, јер управо је он права слика гностичкога учитеља, не зато што је ташт или што жели да скрене пажњу на себе, већ да би потомству предао оно што је било њему предато и да би тако дао свој допринос усавршавању правих хришћана. Но, то предање мора бити скривено, из већ поменутих разлога, и за то Климент има мноштво поткрепљујућих навода од мудраца из његове прошлости. Ту се огледа и конкретан однос његов према сопственој традицији, јер велики Александринац не користи само учења апостола, не поткрепљује своје идеје само Светим писмом, већ се ослања и на паганске мислиоце, па тако његово дјело врви од позивања на Платона, питагорејце, Хомера (Ὅμηρος), египатске мудраце, и друге. И они су говорили да се истина мора скрити симболима и енигмама, да се мора одрећи материјалних ствари да би се досегло истинско знање,

8 Види Kovacs 2001: 21–22.

да је познање Бога божански дар, итд. Међутим, Климент не сматра да су све философске школе заиста биле оригиналне. Будући да су и сами представници паганских и хришћанских школа постали свјесни мноштва сличности у учењима једних и других, тако су се међусобно оптуживали за неоригиналност и крађу (Hadot, 1995: 74). Тако он тврди да су многи философи „крали“ од Мојсија, те каже да је постојао неки зли анђеол који је траг божанске истине открио земљским мудрацима и тако им показао наговјештај праве философије (*Strom.*, I.17.81).

Као што је на почетку *Строма* и обећао, Климент паганским учењима супротставља хришћанска, али не само да би показао философско знање као непотпуно, већ и да би открио да и у њима постоји зрно истине, иако то учење, баш као и орах, није сасвим јестиво. Иако непотпуно, пређашње философско знање је, дакле, драгоценост, јер још с грчком философијом почиње образовање човјечанства, а то је за Климента од суштинског значаја, будући да се и сâм посветио *paideia*-и. Но, прави божански педагог је Логос, који је тек с хришћанством открио човјечанству праву, истинску философију, која за циљ има „да нас научи да се владамо тако да што више личимо Богу и да прихватимо божански план (икономију) као водећи принцип цјелокупног нашег образовања“ (*Strom.*, I.11.52). Божански педагог, Логос, открива свијету истинску философију, а људски педагог, Климент, ту философију тумачи и предаје својим ученицима. Људско образовање у ствари постаје божанско образовање – оно је једно од Божанских дјела које за циљ има спасење. Тако и наш писац види себе као учитеља у служби хришћанског образовања, који својим читаоцима оставља погодан метод и све доступне изворе, људске и божанске, који ће хришћане повести спасењу.⁹

Све старе мудрости су, дакле, само припрема за истинско знање, које није обична вјера, већ гностичко савршенство, а духовник и гностик су ученици Духа Светога који је на њих послат од Бога (*Strom.*, V.4.25). На ријечима апостола „Млијеком вас напојих, а не јелом“ (1 Кор 3,2), Климент гради своје разумијевање разлике између вјере и знања, $\pi\acute{\iota}\sigma\tau\iota\varsigma$ -а¹⁰ и $\gamma\nu\omega\sigma\iota\varsigma$ -а – вјера је млијеко, а знање је право јело. Циљ Климентов је да проведе читаоца од млијека до

9 Види Rodriguez 2011: 92.

10 Детаљно о вјери и њеним различитим нивоима код Климента, види у Lilla 1971: 118–141.

меса, да од обичног вјерника направи право гностика, а то је једино могуће кроз предање (*παράδοσις*) чији је он чувар.

272

Ово није само циљ постављен пред друге, већ је и живо свједочанство некога ко је тај циљ достигао. Као што је већ речено (*Strom.*, II.10.46), право гностика, према Клименту, чине контемплација, извршавање заповијести и обучавање других људи; дакле, стубови на којима почива гностички ум су теорија, пракса и педагогија. Те три димензије право хришћанског живота су заоставштина коју Александринац оставља будућим нараштајима. У својим дјелима је представио себе не само као филозофа-теолога, већ и као духовног учитеља, педагога, који није само заокупљен излагањем својих или туђих доктрина, него је поставио себи и задатак елаборације метода којим ће све те истине, чији је он зналац, пренијети другима. Тај метод је компликована и тешка љествица, уз коју се не пење линеарно, већ је њена путања замршена и садржи прегршт препрека које се морају савладати. Стога су све „тајне“, које Климент излаже, у исто вријеме откривене и скривене; откривене су онима који су упућени у метод њиховог разумијевања, а скривене за оне који су или нечистог срца или нејаког ума да тај метод приме. Јасно, знање није за свакога, већ само за оне који му приступају с вјером и љубављу,¹¹ а вођени су предањем.

Знање постаје неопходни услов за спасење, а традиција неопходан пут којим се до тог знања долази. Већ је назначено да је циљ божанске педагогије постизање сличности с Богом. Ту сличност постиже управо гностик, те тако он постаје дар људској заједници, јер представља посебан вид Божијег присуства, те се може рећи да је гностик, кроз свој духовни и образовни труд, једно од средстава којима Бог извршава спасење људи.¹² У тој улози Климент види себе – у жељи да знање, а самим тим и спасење, постане доступно многим, он и одлучује да у писаној форми изложи оно што је предато њему и тако га преда другима, како све оно што зна не би било заборављено, већ би постало начин живота и мишљења, као прави и једини пут ка спасењу.

Примљено: 10. октобар 2012.

Прихваћено: 19. март 2013.

11 Климент пише: „Вјера и љубав су права цијена вјечнога живота“ (*Protr.*, IX.86.1).

12 Види Brontesi 1972: 601.

Извори и преводи

- Clementis Alexandrini (1869), *Opera*, Ex recensione Gulielmi Dindorfii, 4 vols, Oxonii: Typographeo Clarendoniano.
- Clementis Alexandrini (2002), *Paedagogus*, Edidit M. Marcovich, Leiden: Brill.
- Ferguson, J. (1991), *Stromateis. Books 1–3*, Washington: Catholic University of America Press.
- Stählin, O. (1909–1936), *Clemens Alexandrinus*, 4 vols, Leipzig: J. C. Hinrichs.
- Wilson, W. (1882–1884), *Clement of Alexandria*, Ante-Nicene Christian Library (vols. 4, 12, 22, 24), Edinburgh: T&T Clark.

Литература

- Brontesi, Alfredo (1972), *La soteria in Clemente Alessandrino*, Roma: Università Gregoriana Editrice.
- Daniélou, Jean (1962), “Les traditions secrètes des Apôtres”, *Eranos Jahrbuch*, 31: 199–215.
- Hadot, Pierre, (1995), *Philosophy as a Way of Life: Spiritual Exercises from Socrates to Foucault*, Oxford: Blackwell.
- Itter, Andrew (2004), “Method and Doctrine: Esoteric Teaching in the Writings of Clement of Alexandria”, у E. Crangel (прир.), *Esotericism and the Control of Knowledge*, Sydney: Department of Studies in Religion, 188–210.
- Itter, Andrew (2009), *Esoteric Teaching in the Stromateis of Clement of Alexandria*, Leiden: Brill.
- Kovacs, Judith L. (2001), “Divine Pedagogy and the Gnostic Teacher according to Clement of Alexandria”, *Journal of Early Christian Studies*, 9 (1): 3–25.
- Lilla, Salvatore (1971), *Clement of Alexandria: A Study in Christian Platonism and Gnosticism*, Oxford: Oxford University Press.
- Osborn, Eric (1957), *The Philosophy of Clement of Alexandria*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rodríguez, Marcelo Merino (2011), “Razón y fe en Clemente de Alejandría”, *Teología y vida*, 52: 51–92.
- Stroumsa, Guy (2005), “Paradosis: Esoteric Traditions in Early Christianity”, у Idem, *Hidden Wisdom: Esoteric Traditions and the Roots of Christian Mysticism*, Leiden: Brill, 27–45.

Filip Ivanović

Knowledge and Tradition in Clement of Alexandria

Abstract

One of the most important exponents of the School of Alexandria, Clement of Alexandria (ca. 150. – ca. 215.) is the author of a famous trilogy, consisting of *Protrepticus*, *Paedagogus*, and *Stromata*, which correspond to the three ways of acting of the Logos, namely to convert the pagans to the true faith, to cure the soul from passions, and to uplift the soul to the methodic and intellectual life of spiritual perfection. Logos thus acts through exhortation, training, and teaching. Clement considers himself to be the guardian of the Apostolic tradition and takes the task of conserving this tradition, which consists of cosmological and theological truths. With that goal in mind, the Alexandrian talks about the relation between pagan philosophy and Christianity, allegorical interpretation of the Scripture, the need of revealing and concealing the knowledge, which, in order to be correctly understood, has to be interpreted in accordance with the tradition. The intention of this short article is to point out these concepts and their connections in the way Clement sees them.

Keywords Clement of Alexandria, knowledge, tradition, allegory, gnostic, Christianity, philosophy.